

CAPUT QUADRAGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit Propheta hoc cap. et seq. in argumento capitulis precedentibus. Dixerat illi, vers. 24, Jacob et Israel a Deo datum esse in direpcionem vastantibus Assyris: nunc de more cum consolatur, quod nimirum ab illis, atque etiam ex Babylone, quo captivus est abducendus, Deus cum liberat et reducit, ut patet, vers. 14, et cap. 42, vers. 28. Ita S. Thomas, Hugo, Paginus et Sanchez. Jam sub hoc tipo altius quod intelligi, videlicet, liberationem Israëlis spiritualis, id est, fidélium, a captivitate peccati et diaboli per Christum. Multa enim hic augustinia dicuntur, quam ut convenienter Iudeis Babylonie liberatis: et non tamen aliud, eosque obliter quasi perstringit. Unde et typum cum antitypo permiscet, jamque quoddam dicit quod magis tipo, jam quandoq; quod magis antitypo convenienter. Vide Can. V. Ita S. Hieronymus, Cyrillus, Procopius, Uegy, Forcivus et alii, qui omnes haec potius de Christi Ecclesia, quam de Iudeorum Synagoga accipiunt.

Ad litteram ergo Israëli, id est, Ecclesia, promittit nomen hoc, scilicet Meus es tu, quodque can ille sum per ignem et aquam deducet, quodque ei Gentes omnes ex quatuor orbis plagiis subiecti sunt, Iudeos vero ut pote caecos et surdos ejuctores. Deinde, vers. 9, reddit ad disceptationem cum Gentibus, carameque idolis, urgetque testes proferant, qui teste ebor docti illis similia beneficia et miracula praestitae suis cultoribus, atque ipse se prestitissime docet: hujusque rati testes producent Israëlitas, qui se nuper a Sennacherib, alio a Pharao Dei apé liberatos, viderunt, ac mos simili modo et Babylonie se liberari videbunt. Tertio, vers. 18, nova divinitatis argumenta profert, videlicet beneficia populo Gentili, a se conferenda, scilicet gratiam, salutem et remissionem peccatorum. Hanc enim Israëlitas non sibi meritis aut victimis, sed mere causa misericordie, et Christi meritis ascribere, indequè expectare debere demonstrat (1).

1. Et nunc haec dicit Dominus creans te, Jacob, et formans te, Israel: Noli timere, quia redemi te, et vocavi te nomine tuo: Meus es tu. 2. Cum transieris per aquas, tecum ero, et flumina non operient te: cum ambulaveris in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te. 3. Quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel salvator tuus, dedi propitiationem tuam Egyptum, Aethiopiam et Saba pro te. 4. Ex quo honorabilis factus es in oculis meis, et gloriatus: ego dilexi te, et dabo homines pro te, et populos pro anima tua. 5. Noli timere, quia ego tecum sum: ab Oriente adducam semen tuum, et ab Occidente congregabo te. 6. Dicam Aquiloni: Da; et Austru: Noli prohibere: after filios meos de longinquuo, et filias meas ab Aquiloni.

(1) Argumentum hujus capituli a Cornelio supra expoito sibil addendum judicamus, nisi quod parum verisimile videatur, vers. 3, referendum esse, ut vult Cornelius, ad Sennacheribum a Judea evocatum et contra Agyptum et Aethiopiam armis vertetur: nam Cyrus nimis evidenter in cap. precedet, et seq. designatur ut de aliis his sermo esse possit. Igittu quod Deus Agyptus, Aethiopis et Sabaem tatus sit redemptius pretium pro Hebreis, hoc significat illam libertatem Hebreorum redempturam esse Agyptis, Aethiopibus et Sabaeis quis Hebreorum loco Cyri posset, vel potius Cananis eius successoris sit subiectus. Et revera Cambyses Agyptum occupavit, et usque in Aethiopiam et ad Meroe (Jaha) progressus est. Jam vero sub tipo liberationis Iudeorum aliud altius intelligi ab omnibus interpresibus admittitur.

Quia ligatur exortationem et devastationem Israëlis in finem praeceps, eu narrat, ne videatur Deus omnino repuisse populus strani, et semen Abraham abieceret: qualis futurus sit dominus Dei populus, non solum ex Israelitis secundum carnem, sed ex omnibus gentibus, ita ut istam etiam conseruant viri Israëlite et ad semen Abraham revertantur, iam incipit expōere.

Primo itaque, recenset-beneficia et amoris divini indi-

extremis terræ. 7. Et omnem, qui invocat nomen meum, in gloriam meam crevi eum, formavi eum, et feci eum. 8. Edue foras populum eorum, et oculos habentem; surdum, et aures ei sunt. 9. Omnes gentes congregatæ sunt simul, et collectæ sunt tribus: quis in vobis annuntiari istud, et qua prima sunt audire nos faciet? dent testes eorum, justificentur, et audiunt, et dicant: Vere, 10. Vos testes mei, dicit Dominus, et servus meus, quem elegi: ut sciatis, et creditis mihi, et intelligatis quia ego ipse sum. Ante me non est formatus Deus, et post me non erit. 11. Ego sum, ego sum Dominus, et non est absque me salvator. 12. Ego annuntiavi, et salvavi: auditum feci, et non fuit in vobis alienus: vos testes mei, dicit Dominus; et ego Deus. 13. Et ab initio ego ipse, et non est qui de manu mea eruat: operabor, et qui avertet illud? 14. Haec dicit Dominus redemptor vester, sanctus Israel: Propterea vos misi in Babylonem, et detraxi vectes universos, et Chaldeos in navibus suis gloriantes. 15. Ego Dominus sanctus vester, creans Israel, rex vester. 16. Haec dicit Dominus, qui dedit in mari viam, et in aquis torrentibus semitam. 17. Qui eduxit quadrigam et equum: agmen et robustum: simul obdormierunt, nec resurgent: contriti sunt quasi linum, et extincti sunt. 18. Ne memineritis priorum, et antiqua ne intueamini. 19. Ecce ego facio nova, et nunc oriuntur, utique cognoscetis ea: ponam in deserto viam, et in invio flumina. 20. Glorificabit me bestia agri, dracones et struthiones: quia dedi in deserto aquas, flumina in invio, ut darem potum populo meo, electo meo. 21. Populum istum formavi mihi, laudem meam narrabit. 22. Non me invocasti, Jacob, nec laborasti in me, Israel. 23. Non obtulisti mihi artem holocausti tui, et victimis tuis non glorificasti me: non te servire feci in oblatione, nec laborem tibi prebui in thure. 24. Non emisti mihi argento calarium, et adipe victimarum tuarum non inebrasti me. Verumtamen servire me fecisti in peccatis tuis, prebui mihi laborem in iniuritibus tuis. 25. Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccatorum tuorum non recordabor. 26. Reduc me in memoriam, et judicemur simul: narra si quid habes ut justificeris. 27. Pater tuus primus peccavit, et interpretes tui pravae recti sunt in me. 28. Et contaminavi principes sanctos, dedi ad internectionem Jacob, et Israel in blasphemiam.

4. ET NUNC HEC DICIT DOMINUS CREANS TE. — Ne Israel ad hostium afflictus desperet, deque se acutum putet, erigit eum in spem, dicens, quod Deus eum sibi in populum creavit et formarit. Utque eum magis in spem confernet, quatuor genera beneficiorum et collatorum commemorat. Primum, creationis, dicens, «creans.» Deus enim omnes homines creavit, sed peculiariter Hebreos, quia miraculose Abraham ex Sara ann et sterili genuit Isaac, et Isaac ex Rebecca Jacobum, ex quibus progaudi sunt Hebrei. Secundum, formationis, cum ait «formans», v. q. d. Sicut figuris formal et fingi sibi vas in honore, illudque distinguunt ab aliis vasibus et sordidis: ita ego te, o Israel! in rempublicam fidelem, piam et sanctam formavi, dando tibi legem sanctasque ceremonias, et ritus sacrificiorum. Tertium, redemptio ex servitu, cum ait: «Redemi te.» Quartum, electionis in populum selectum et peculiarium, ut vocareris populus Dei, cum ait: «Meus es tu.»

Moraliter, in adversis et minis Dei, ne animum despondeamus, nos recordatione beneficiorum Dei animare debemus; Deoque dicere: «Ne tradas, Domine bestias animas confitentium tibi, et opera manuum tuarum ne despicias.» Ita foret. REDEMI TE — ex captivitate tum Agypti per Mo- sen, tum Babylonis per Cyrum, tum maxime dia- boli per Christum. Tu enim redeme etiam per futurum redimare exponi potest, juxta Canon. XIII.

VOCATI A NOMINE TUO. — Alludit ad morem hero rum benignorum, qui servos quos a manu nomine proprio evocant et accersunt, dieiendo, non, Servi, adesum, sed Petre, vel Pauli, veni; audi, Pamphile. Si Deus ait, «Israel, veni:» hoc enim benevolentia est signum. Ita Vatablus. Secundo et melius, Leo Castrius, «vocavi te nomine tuo,» id est, ut ex Hebreo vertas, «vocau- nomen tuum, id quod sequitur: «Meus es tu.» Israeli ergo indit nomen novum, scilicet hoc: «Meus es tu,» Simili modo, Osee cap. 1, a Deo jubetur vocare filium suum primogenitum «Jezrahel,» id est semen Dei: tertium vero: «Non populus inuenis.» Ingens enim est dignitas regiae ac utilitas quod, ut ait Apostolus, «filii Dei nominemur et simus.» Nam, ut ait Plato in Cratyle: «Dei appellatio est, cum Deus facit inesse rati nominatae, id quod nomen significat.» Ergo cum Israeli spirituali, id est Ecclesiæ, at fidelibus Christianis, dat hoc nomen;

« Meus es tu, » facit relapsa ut ipsi sint populus, pecuniam et possessio Dei. Hoc est quod ex Mose, Exodi xix, 5, ait S. Petrus, epist. I, cap. ii, 9 : « Vox genitum electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, » id est, ut Moses habet, hebreice תְּמִימָה segula, id est pecuniam et clementiam Dei. Vide ibi dicta.

2. CUM TRANSIERS PER AQUAS, TECUM ERO, etc.; TUM AMBULAVIS IN IGNE, NON COMBURERIS. — Aliqua vertunt per praeferendum: Cum transires per aquas, ego tecum fu, scilicet in transitu maris Rubri et Jordanis; cum ambulaves in igne, non es combustus, scilicet cum Abraham de Ur, id est de igne, Chaldeorum eduxi. Vide dicta Genes. xi, 31, q. d. Pari modo nunc, et deinceps traducam te illesum per ignem et aquam, id est per quevis eliam gravissima vita pericula, tum in Babylone, tum potius in persecutio Imperatorum et tyrannorum Christi Ecclesiam et Christianos flamma et ferro persequebantur, adeoque in quavis tentatione et adversitate te liberabo, vel ita confortabo, ut pro nomine meo malis esse in igne quam in refrigore, immo gaudent et ambias pro Deo Deique fide aquis mergi, igne cremari, dicamus cum S. Laurentio: « Igne me examinasti, et non es inventa in me iniurias. » Sic enim Christus mortem moriendo viet, ita S. Laurentius et Martyres igne cremati, igne et tyrannis superiores, sua magnanimitate et constantia, existebant, immo ignem quasi ad duellum provocabant. Ut fecit S. Ignatius scribens ad Romanos: « Ignis, ait, erux, bestiae, etc., omnia tormenta diaboli in me veniant, tantum ut Christo fruar. » Unde Clemens Alexandrinus, lib. I Padiag. cap. ix: « Si transieris, alt per ignem, non combureris, quia non cades in corruptionem, sed transibis ad immortalitatem; » dicesque cum Psalte: « Transiurus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium. »

Mirum has de re refert exemplum S. Paulinus, epistola ad Macarium, de sede quoddam catenacimo, qui in baptismio vocatus est Victor. Hic enim in navi solitus, vi tempestatibus abruptus, sine temone, sine cibo, sine uila hominum opere plures septimanas in mari iactatus, a Deo et Angelis protectus, pastus et duximus est: « Ipse enim Christus, ait Paulinus, nunc suo vulnus coruscus, nunc S. Felicis ore venerabilis sechatur in pupi, nemque affectabat, qui inter eius genua caput reclinabat; vidit et sapientes Angelos excubare navi, et cuncta nauicula munera administrare: nec sane navim illam nisi Angeli nautae duecebant; cui gubernaculum erat mundi gubernator. Viginti tres dies homo non modo a terris, sed ab hominibus exclusus omnium ventorum ludibriis, omnis terra exsul, diversi maris hospes, et exors generis humani inter fluctus et bellus maris, in vago erratice navi hospitio, jejunis, semio, timore confessus, queso te, numquid natura sua perduravit? Cui ergo obscurum sit Deum in illo fuisse. Navis

primo ad Urbem acta, Romani portus pharum vidit: deinde Campaniam longis tractibus legit, mutatisque turbinibus in Africis littoribus transvolvit; atque ab ipsis rursus abrepta, Siciliam transcurrit; ita freta sulcans, ut quasi divina navis, et immissis divinitus spiritu sapiens, sua sponte eavenda vitaret, sequenda petret. Tandem finem eorum atque discedendum in Lucania posuit littoribus. ibi enim piscatorum open inclamans senex, ab ipsis in litus profecta, portum videt. Quocirca Deo gratias agens, baptismo suscepto, vitam Christianam et sanctam instituit. Fuse hec et eleganter narrat Paulinus. Ita fideles suis regit Deus, qui deducit velut omen Joseph.

Apposite S. Athanasius, lib. De Incarnat. Verbi, et ex eo Leo Castrenis: « Sic ut, ait, ex amante lapide (teste Dioecordie, lib. V, cap. xxxii, et Plinio, lib. XXXVI, cap. xix), upotio ductili et flexili, testores filia deducunt, ex eisque telas et vela contineunt que si in ignem injiciantur, ardent quidem, sed flammis invicta splendida exstant: habent a Virgo agnum puerum, et ejus gloriose vellere facta est nobis vestis immortalitatis: qui tecum, nee igne comburi possimus, nee aqua concludi, aut re ulla, quin per omnia crucamenta transversum illas, et ad celum evolemus. » Anima canox evolut, corpus in resurrectione evolabit.

Imo sic ad literam in fornace Babylonie Angeli sua quasi veste tres pueros ob merum castitatis, innocentie, religionis et constans ab initio tutatus est, Angelus, inquam, similis Filii te, Christique typus. Daniel. iii, 92. Sic S. Joannes et dolo ferventis olei hic Rome ante Portam Latram (locum sepe magno pietatis sensu visi, et vidi) illesum exivit. Ita de S. Polycarpo in rege ardenti constituto scribunt Smyrnenses apud Eusebium, lib. IV Histor. cap. xv: « Ignis facta camere specie, ad morem veli nauicui vento replata, corpus Martyris veluti muro quodam circumclusum, et cratique illud in medio non tanquam cano ostendens, sed tanquam atrum et argenteum in cantho ignitum. Etomus tantum boni odoris fragrantia sensimus, quasi vel thus vel aliud quoddam praetoscum aroma pirebat. Tandem igitur iniqui, cum corpus illius a igne non posse consumi cernerent, confederae in accedere, et ferro illud transfodere juberent. Quo facto, copiosus sanguis effluit, ita ut ignis extingueretur, ac tota turba miraretur. »

Sic S. Vincentius sub Daciano, S. Cecilia, S. Lucia, S. Agnes, alieisque plurimae virgines, in flaminis, Christo protegente, manserunt intacte: atque non minore miraculo, cum undique tentarentur libidinis igne, eo non arserunt, sed illibate persistebant: immo a sponsor Christo angelum virginitatis sui custodem et vindicem perpetuum adeptae sunt. Sic et S. Dominicus, non Ordinis Predictorum fundator, sed alius eiusdem Ordinis et nominis, tentatus a muliere fornicatori, et dæmonie intrusus igne libidinis, cum fortiter

omnia tentamenta superasset, audivit inclamantes demones: « Vicisti, quia in igne fuisti, et non aristi. »

Narrat Bartholomeus Pisanus in Gestis S. Francisci, quod Fredericus II Imperator S. Franciscum a concione, quam habuerat contra vitium libidinis, invitari ad conam, hancque habitudinem solum in cubiculum introduxerit, ubi paratum erat scortum, quod eum ad turpitudinem illectabat. Mox Sandus in focum in cubiculo accensum se projectit, in eoque quasi lecto decumbens, ad eundem meretricem invitavit: illa et ignis incendio, et viri sanctitate perculsa, illico in fugam se dedit.

Imperator, cum omnia per rimulas observasset, videns beatum virum integrum et illos ab igne corpore, quem illudore statuerat, maxime admiratus invitavit: illa et ignis incendio, et viri sanctitate perculsa, illico in fugam se dedit. Imperator, cum focus beatum virum integrum et illos ab igne corpore, quem illudore statuerat, maxime admiratus invitavit: illa et ignis incendio, et viri sanctitate perculsa, illico in fugam se dedit. Sensus ergo est, q. d. Cum Sennacherib Israelli, id est Judea et Hierosolyma, imminenter, jacto illa ab eo esset vastanda, et quasi devoranda, ego effici, ut pro Judea Sennacherib obiecetur Ethiopia, Egyptus et Saba, quasi vicinia piaciens, loco Judeae, ab eo mactanda. Unde Septuaginta vertunt, fece communionem tuam Egyptum et Ethiopiam et Saba pro te. Hoc est quod dicitur Prov. xi, 8: « Justus de angustia liberatus est: et trahetur impius pro eo. »

Historiam vide supra, cap. XXXVII, ubi narratur, quod Sennacherib, relicta Jerusalem, perrexerit contra Tharsica regem Ethiopiae, adversum se armata moventem, et cap. xx, ubi Egyptus consipravit cum Ethiopia, vastanda predictiora a Sennacherib. Porro Saba his est pars Ethiopiae, in qua regnavit regina Saba, scilicet Abyssia, ubi regnat nun Præt-Joannes, unde venit Eunuchus Candacus regne Ethiopiae in Jerusalem, conversus et baptizatus a Philippo, Actor. viii, 27.

Sub hoc vero tipo altius quid de Ecclesia Christiana intelligit, q. d. Pro te, o Israel! id est o fideliolum Ecclesie! perdona Ethiopiaes, Egyptios et Sabao, id est omnes gentes et hostes tibi adversantes, faciamque ut sint quasi hostia pro te, per quam mea justitia, justaque vindicta, expleatur et quasi pascatur, eoque magis tibi conciliet. Ita Cyrillus.

Alier Procopius, S. Hieronymus et Forerius, q. d. Dedi a propitiacionem, vel, ut Septuaginta, commutationem, hoc est pro commutatione et pretio sanguinis tui et Martyrum tuorum, o Israel, servem! id est, o Christe! tradidi et subjeci Ecclesie tua, Egyptum, Ethiopiae et omnes orbis partes. Hic sensus concurrit cum primo. Nam iuxta reglam Tionis, que de corpore, id est Ecclesia, dicitur, competitum et capit, id est Christo: et vice versa. Sic ergo Christus representat Ecclesiam, sicut rex regnum. Christo favet id quod subdit: « Dabo populos pro anima tua. »

Ubi nota, Gentes hostiles Ecclesie factas fuisse victimas, vel quia manentes in infidelitate maceratae et excise sunt a Deo, vel potius quia Deus eas subegit Christo, et ex infidelibus fideles, Christus subdidit effect. Sic enim fuerunt victimae Deo gratissime, cum morientes peccato, et veteri vite, cooperant vivere Deo: has enim offerens Paulus ait, Rom. xv, 16: « Ut sim minister Christi Jesu in Gentibus: sanctificans (græce ἁγιάζων, id est sacrificans) Evangelium Dei, ut fiat oblatio victimæ Gentium accepta, et sanctificata in Spiritu Sancto. » Atque huic victimæ suum sanguinem quasi libamen libens offert, Philip. ii, 17, dicens:

* Sed et si immolar supra sacrificium et obsequium fidelis vestra, gaudeo, et congratulor omnibus vobis. » Et de hac ait, Rom. xii, 4 : « Observe vos, fratres, per misericordiam Dei, ut exhibatis corpora vestra hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, rationabilem obsequium vestrum.

4. ET DABO HOMINES PRO TE. — Sicut Ethiopiae deus pro te, sic dabo et Babylonios; hos enim Cyrus delevit, ut Iudeos liberaret: multo magis homines et populos omnes pro Christo et Ecclesia dabo, id est evertam, vel convertam, ut iam dixi.

5. AB ORIENTE ADDUCAM, — q. d. In captivitate Babylonica dispergimini in quatuor orbis plagas, ut dicatur Zachar. ii, 6; sed ex omnibus reducam vos in Iudeam. Multo magis hec competunt Gentibus ex omnibus plagiis mundi adductis, et venientibus ad Ecclesiam Christi. Sic ex Occidente ad eam venerant et venient Europae; ex Oriente Indi; ex Aquiloni Gothi, Livones, Moschi, Poloni; ex Meridie Aegyptii et Afri. Unde sequitur :

7. ET OMNEM, QUI INVOCAT NOME MEUM. — Tū et causule est, significans quia, q. d. Adducam eos, quia crevi, formavi et feci omnes fideles Christianos, ad hoc, ut nomen meum invocarent, et celebarent, mense Majestati et glorie servirent in sanctitate et justitia, cimisibus cibibus vita, imo aeternitate sue.

8. EDUC FORAS POPULUM CECUM. — Calvinus sic vertit et explicat: Educem cecos, ut visum ipsius restituam; surdos ita liberabo, ut aures recuperent, q. d. in captivitate aperientur oculi ut videant, et aures ut audiant, quibus jam superte malitia constitutur, dum eas obturant. Verum obstant Hebrei, dum ad urbem habent: Educ vel ejice populum cecum, cui oculi; et surdos, quibus aures. Aliqui hec in Babylonia idololatrias accipiunt; verum dico Prophetae loqui de Iudeis; hosenus, cap. precep. vers. 19, vocavit cecos et surdos: tales enim facti sunt, cum Gentes a Christo illuminatae sunt, q. d. Ejice, o Christe! per te tuosque Apostolos, a te tuaque Ecclesia Iudeos, qui oculos habent, quibus vidant tua miracula; et aures habent, quibus audiunt tuam doctrinam; sed lumen veritatis quod vident et audiunt, recipere et in animum admittere nolunt. Cecos ergo hos et surdos reproba, magisque executa, ac tandem projice in tenebras eternas, atque effice, ut Iudeorum loco, omnes gentium tribus tibi et Ecclesiae jungantur. Ita S. Hieronymus, Procopius et Theodoritus. Vide Prosperum, lib. I De Vocab. Gentium, cap. IV. Ioc est quod ait Christus. *Acto*, cap. i, 8: « Eritis mihi testes in Jerusalem, et in omni Iudea, et Samaria, et usque ad ultimum terrae. »

Er SERVUS MEUS, — id est Cyrus, aut Hugo: hic enim liberans Iudeos Babylonie, promissionis divinae de eadem liberatione, quasi testis fuit. Secundo, Forerius accipit Isaiam. Tertio et optimo, passim alii accipiunt Christum; hic enim, cap. xii, 1, vocatus fuit « servus » Dei, hicque suis dictis, factis, miraculis, suaqua passione et redemptione adimplendo haec Dei oracula, erit testis, id est, re ipsa testabilis et demonstrabili ea esse vera, ac consequenter tam se quam Patrem, a quo suscepimus est, esse verum Deum. Unde de eodem ait, cap. LV, vers. 4: « Ecce testem populi dei eum, ducem ac precepitorem Gentibus; » sic *Acto*, i, 5, dicitur: « A Jesu Christo, qui est testis fidelis; » et cap. III, vers. 14: « Hec dicit: Amen, testis fidelis et verus. »

12. EGO ANNUNTIAVI, ET SALVAVI: AUDITUM FEL, ET NON FUIT IN VOBIS ALIENUS, — hoc est aliud, scilicet Deus, qui ista faceret, q. d. Abraham, Isaac, Jacob, Moses, Josue, etc., et nuper Ezechias, quibus prænuntiavi et contul salutem, vel ab hostibus, vel a morbo, quoque ita protexi et magnificavi, hi, inquam, non coluerunt deos alios, sed

congregate sint, » vel fluge animo congregari, aut, ut Vatablus vertit, congregentur omnes gentes cum suis diis, facient et praedican ea, que ego hie facio et predico, testes si quis habent proferant. Ego a cap. XLII hucusque demonstravi me Jehovah esse Deum, qui præterita fecerim, sicut praedixeram, quique nova factura sim, scilicet ut ex stirpe Abrahæ veniat Messias, qui illuminabit totum orbem, cumque redimet a potestate diabolii, in eius adventu Iudei a fide patrum degenerabunt, timente ceci, ac interibunt: quare loco eorum vocabo et surrogabo Gentes, ac in semen Abrahæ cooptabo. Hoc mysterium quis Gentium, quis deorum agnoscit? quis praedit? » dent testes, » si habent, oraculorum, et « justificent, » id est causam suam justificant, scilicet probent se esse deos ex præsagio futurorum, ut audientes populi dicant: « Vero, » scilicet, hi sunt dii, et præsagi futurorum. Ita S. Cyrilus, Forerius et alii.

10. VOS TESTES MEI, DICIT DOMINUS, ET SERVOS MEUS, QUEM ELEGIT. — Gentes et idola nullus habent testes suorum oraculorum et miraculorum: at ego plurimos profero. Vos, o Israelites! testes eorum, que dico: jam enim recente vidistis me vos a Semnacherib liberasse, ejusque castra per Angelum cecidisse, uti promiseram. Item vidistis miraculum solis et umbre reduce in horologio Achaz, vitamque regi vestro Ezechielem jam deposito, a me redditum. Vos quoque, o Prophetæ! oraculorum vestrorum, id est meorum, testes es. Vos denique, o Apostoli, o fideles, o Martyres! tempore Christi, testes eritis, cum videbitis hec mea oracula et promissa re ipsa completi. Hoc est quod ait Christus, *Acto*, cap. i, 8: « Eritis mihi testes in Jerusalem, et in omni Iudea, et Samaria, et usque ad ultimum terrae. »

Er SERVUS MEUS, — id est Cyrus, aut Hugo: hic enim liberans Iudeos Babylonie, promissionis divinae de eadem liberatione, quasi testis fuit. Secundo, Forerius accipit Isaiam. Tertio et optimo, passim alii accipiunt Christum; hic enim, cap. xii, 1, vocatus fuit « servus » Dei, hicque suis dictis, factis, miraculis, suaqua passione et redemptione adimplendo haec Dei oracula, erit testis, id est, re ipsa testabilis et demonstrabili ea esse vera, ac consequenter tam se quam Patrem, a quo suscepimus est, esse verum Deum. Unde de eodem ait, cap. LV, vers. 4: « Ecce testem populi dei eum, ducem ac precepitorem Gentibus; » sic *Acto*, i, 5, dicitur: « A Jesu Christo, qui est testis fidelis; » et cap. III, vers. 14: « Hec dicit: Amen, testis fidelis et verus. »

12. EGO ANNUNTIAVI, ET SALVAVI: AUDITUM FEL, ET NON FUIT IN VOBIS ALIENUS, — hoc est aliud, scilicet Deus, qui ista faceret, q. d. Abraham, Isaac, Jacob, Moses, Josue, etc., et nuper Ezechias, quibus prænuntiavi et contul salutem, vel ab hostibus, vel a morbo, quoque ita protexi et magnificavi, hi, inquam, non coluerunt deos alios, sed

me solum. Imo, ope mea Chananeos aliasque gentes deos alios colentes, sua terra exturbarentur: ergo non virtute deorum, sed mea solius id præstiterunt.

13. NON EST QUI DE MANU MEA ERUAT, — q. d. Habeo claves vita et mortis, animam et flatum cum jusque hominis manus mea continuo, ego vivifico et mortifico, solus sum Deus omnipotens et omnisciens. A me idola, principes, et mortalia omnia mortalia damnata sunt, ut ait Seneca. Utinam hoc sepe cogitemus, illique soli studere satagamus, illumque revereri et timere, « qui potest et amman et corpus perdere in gehennam! »

14. PROPTER VOS MISI (militam Cyrus) IN BABYLONEM, ET (per eum) DETRAXI (id est detrahiam) VECTES UNIVERSOS, — q. d. Vectes portarum, omniaque robora et munitiones Babylonie frangam, ut vos ex ea liberem: pari modo per Christum, cuius typus erat Cyrus, ex Babylonie, id est mundi, et Chaldaeorum, id est demonum, potestate vos liberabo. Ita S. Hieronymus, Procopius et Cyrilus.

15. QUI EDUXIT QUADRIGAM, — q. d. Deus illexit, et quasi induxit Pharaonem cum suis quadrigis et copiis in mare Rubrum, ut persequeretur Hebreos, ibique cum mersi. Unde ibi Aegyptii in morte perpetua obdormierunt. CONTRITI SUNT QUASI LINUM, ET EXSTINCTI SUNT, — ea scilicet facilitate qua linum, vel stupra accensa val fumigans mersa in aquas validas, vel flumen ingens, mox conteritur et extinguitur.

Rursum, quia anima est velut igniculus quidam in nobis, hinc extinctos Aegyptios, quasi linum fumigans dixit. Tertio, in lino fumigante notatus et ardorem persecundi Hebreos in Aegyptis, qui instar flammæ aquis extinctus est. Ita Forerius.

18. NE MEMINERIS PRIORUM, — q. d. Magna vindicta haec miracula que pro vobis feci in mari Rubro; sed parva, vel nulla sunt, si comparatur cum eis que vobis factoris sum in Ecclesia Christi. Illa enim sua magnitudine et gloria, ista vetera obruerunt. Ita S. Hieronymus, Procopius, Sanchez, Forerius et alii. Notent hic Christiani, quot quantisque beneficis a Deo cumulati sint pro Iudeis, omnibusque seculorum omnium nationibus, Deoque gratos se exhibeant.

19. PONAM IN DESERTO VIAM, — Aliqui hec ad litteram accipiunt de redditu e Babylonie: tunc enim vel ad litteram, ut sonant, haec Hebreis a Deo data esse, ut eidem data sunt, cum duce Mose per desertum profecti sunt in Chanan: vel hisce quasi proverbiis tantum significari, quod Iudei, Babylonie redirentur, maxima a Deo accepient beneficia.

Venit haec veterum fuerunt, eaque exilia; hic autem nova Deus nova Ecclesia, eaque magna promittit. Loquitur ergo de gratia per Christum in Gentes effusa, « ut ubi superabundavit iugulatis, ibi superabundaret et gratia. » Alludit tamen ad typum Hebreorum, duce Mose desertum transiunium. Tunc enim Deus illis viam quasi preivit, in columna ignis et nubis; tunc etiam ex petra a Mose percussa dedit copiosas aquas, et quasi flumina, que tantis castris sufficerent, eaque perdurantia, et deinceps permanenta: ita ut post recessum Hebreorum feræ, dracones et struthiones arentis sit inde cum existigerent; ideoque multa voce Deum glorificarent, eique gratias agerent.

16. QUI DEDIT IN MARI (Rubro) VIAM, ET IN AQUIS TORRENTIBUS SEMITAM, — Commemorat pristina beatitudine et miracula Israelitæ præstata, in transitu maris Rubri, *Ezod.* cap. XIV. Per aquas torrentibus intelligit vel aquas Jordani, quae Hebrei, duxit Ioseph, sicco alveo transiunt, eum in tempore missis intumuisset, ideoque foretur præcepit manus eius cum impetu instar torrentis, Ioseph III; vel a-

Unde Abulensis in *Num. xx.*, *Quesit. II et III*, cum Hebreis censem has aquas non tantum decurrisse per desertum, et secutas fuisse Hebreos, uti innotuit *Apostolus I Cor. x.* 4; sed etiam ex illo tempore Arabiam proper aquas a Moses elicitas et perdurantes, factam fuisse habitabilem, cum antea ob ariditatem, estum et sicut esset inhabitalibilis; quod alibi dispendiendum est.

Sensus ergo est, q. d. Aperi olim Hebreis viam in mari Rubro, et in deserto invio : at nunc totum mundum quasi maris magni viam omnibus nationibus aperiam, viam, inquam, ad Christum, Ecclesiam, salutem et cœlum, atque dabo in via Gentium solitudine non corpori, sed animo de « fontibus Salvatoris » non flumen, sed fluminia gratiarum, ut laudent et glorificant me gentes barbarae et feritate draconibus, struthis aliquis bestias similes, immo concorportate ipsi Leviathan, ut dixi cap. xxvii, vers. 1. Ita S. Hieronymus. Hinc Plato, lib. III *De Republica*, doct, in homine, velut in equo Trojano, esse omnia animalia : in doloso enim est vulpes, in crudeli leo, in libidinosa amica luto sus, in torpido asinus, in suspicaci odora canum vis, in guloso lupus, in compito et compato pavo, in garbula pica, etc. Et hoc vultus Pythagoram, cum dixit improborum animas degenerare et migrare in corpora belluina, sequi inducere icones, lupos, canes, etc., censent nonnulli. Vide *Canon. XIX.* Simili modo S. Gregorius, lib. XXVI *Moral.*, cap. v, vers. 6, per « dracones », accipit homines humi reptantes, carnales, et manifeste improbus, per « struthiones » vero hypocritas. Struthio enim habet penas quasi volatilium, nec tamen volat. Utrique hi conversi a Christo et Apostolis, sinceros et serios Deum glorificabunt. Septuaginta pro « dracones » vertunt, *Sirenes*, quales scilicet socios Ulyssis suo cantu fascinabant, et in porcos, asinos aliasque feras converterunt. Tales sunt amissio et lenta, que juvenes sua forma, vobis et gestibus dementant : has Christus et Apostoli convertent, docubuntque canere tibi alleluia.

21. POPULUM ISTUM FORMANI MIHI, LAUDEM MEAM NARRABIT. — Hinc patet per « dracones », struthiones, etc., non bestias, sed homines et populum intelligi. Occurrit tunc objectione Iudeorum dictum : Quomodo, Domine, nobis reliquias qui homines sumus fideles, et populis a te dilectis, qui te colimus victimis et thymiamate, transfers te ad Gentes, qui non ut homines, sed ut dracones et ferre vivunt? quomodo eos tibi adsciscis et eligis? Respondet Deus : Ego populum istum formavi, ego ex lapidibus, inox ex feris, filios Abraham suscelavi, ut ipse magnificam me in se beneficentiam, potentiam et gloriari jucunda representet, sive ac celebet. Unde sequitur :

22. NON ME INVOCASTI, JACOB, NEC LABORASTI IN ME, ISRAEL. — « In me », id est in meo cultu. Est nova occupatio. Occurrit enim alteri Iudeorum objectioni et instantie. Dicit enim Israel : Si Gen-

tes vocasti, ut te laudent, ego quid aliud ago? nomine tibi psalmos et hymnos decanto? nomine tibi offero thura et victimas? Respondet Dominus : Non me invocasti; tunc invocationes, laudes et psalmi, non laudes meæ, sed virtus tua sunt; ac proinde ea mihi non obtulisti, nec sis me glorificasti, sed dedecorasti; consequenter ego hanc servitutem oblationum, et laborem thurificandi te non requisiui, non volui, non cupi, quia illa mihi non voluntatum, sed molestiam paravit; tum quia scleribus pollutus me laudas, mihi sacrificias; tum quia exterius hisce laudibus et victimis me putas reconciliari et oblectari. Fallderis : ego enim victimis boum et ariolum non placor, non vescor, non inferior, calamus aromaticum, et suffitum thymiamatis non odor, nullo odore pascor et dilector: sed corde contrito et puro, puta mentis victimis, et thymiamate virtutum, quas tu negligis: et tu ad eas offendas te inducere, sacrificia ista externa, quasi exaltantem tantum institui. Ita S. Hieronymus, Procopius et alii. Hoc est quod dixit cap. xi : « Quo mihi multitudinem victimarum vestrum? » etc. Vide ibi dicta. Alter vertunt Syrus et Arabicus, nimis : Non me vocasti, o Jacob! et (vel quia) ecco appellimi te, Israel.

24. NOX EMISTI MIHI, — q. d. Quod emisti calamus, quem mihi offertis, ego mihi emptum et oblatum non reputo, non accepto ob causas jam dictas.

CALAMUS — aromaticum. Forerius accipit canella, que vulgo distit, quam ipse distinguat a cinnamonomo. Vide dicta *Ezech. xxx.*, 24, et *Jerem. vi.* 20 (1).

SERVIRE NE FECISTI, — q. d. Non ego te mihi in victimis servire feci: sed tu mihi servio fecisti, hoc est, pecatis tuis mihi gravasti, molestia affecisti, et, quasi servus tuus esses aut mancipium, onerasti. Est catastrosis. Hoc est quod dixit cap. i, vers. 14 : « Laborabo sustenus. » Unde Septuaginta vertunt, in peccatis tuis et iniquitatibus ante me stetiisti (sic enim legit et lat. Romana, etres et Procopius), nec alii legant alteri, uti dicunt tamquam effrons et impudens, non

(1) Non comparasti mihi argento calamum odoratum, videlecerat ad suditum faciendum. Nam per נְבָשׁוֹת, unde latitudo canas, designatur species illa canna odorata sive aromaticae, plena בְּשָׁבֶר תְּבַשֵּׂר, *Ezech. cap. xix.* 23 et *Isaiah 30:27*, *Jerem. vi.* 20, dicta, quam veteres appellabant στεφανός περιγένης, canas fistulans, que recentioribus Graeci dictant κάλαμος, voce pariter hebraea dueta, latine canna, vide Celsi *Hierobot.* part. II, pag. 324. Quod vates dicit, *Judeos non emissa calamum aromaticas argenti*, jarchi sic accipi, ac dicere velit, *Judeos non necesse habuisse, calamum aromaticum sibi comparare argento, quod in genou copia reperiatur in Canaan, quod confirmat verbi illi Alia ex Muraesch-Echa, sive *Commentarii in Lamentaciones.* Sed in Judea vel Syria nasci calamum odoratum, evincitur ex insigni loco *Jerem. vi.* 20, qui in oratione similis argumenti, quid itaque, inquit, thus ex Sabao veniat, et calamum bona, odoratus, terra longiuqua? (Rosenmüller.)*

Ille prenas, delevit e suis tabulis et e sua memoria, ita illas non exigat. Idque se facere ait *propter se*, id est ex sola sua natura benigna atque ad clementiam prona, nullis sui populi in se meritis motum. (Rosenmüller.)

tam victimas quam peccata oculis meis ingerens, ostentans, et quasi offerens, ideoque irritans, et quasi irritans, immo pugnans contra me. Stat enim ante Deum peccator cum peccatis suis, quasi pugnaturus contra illum. Peccata enim tela quedam sunt, quia intentat peccator et vibrat contra Deum, ait Sanchez. Ille sensus est genuinus.

Moraliter, advertant Christiani se, dum peccant, facere Deum sibi suisque peccatis quasi servum. Nam eis concursu, natura et donis ab eo acceptis, ad scelerabutur, ad eaque Deum Deique dona, quasi invitum trahunt.

Secondo, Forerius explicat, q. d. Non tam mihi servitutis vestris sacrificios, quam ego servi vestro ex iis questi, honor, epulis ac voluntatibus, o sacerdotibus et Iudeis! cum vos si permittetem expiari, et haberi in populo pro expiatis, cum revera ista non haberent vim expandi, sed vos peccatores aque ut ante relinquenter.

Terzo, ex Lactantio, lib. IV, cap. xix, Leo Castrus, q. d. Tuus peccatis « servire », id est servi carnem induere, servi posnas, scilicet crumen, suscipere, « me » Christum « fecisti »: immo tam tu, o Israel! quam Pilatus et Romani in morte me tractastis, non tam ut mancipium, quam ut peccatum vel bellum. Unde iuxta S. Hieronymum Septuaginta ita vertunt : ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀπερπέσται οὐ, in peccatis tuis defendi te, et quasi hyperaspites scutum me pro te ἡρακλεος. Et opus eius est ascribenda. Ita Forerius. Hic sensus est genuinus.

Aliter hæc explicat S. Gregorius, lib. XXVI *Moral.* cap. vi, scilicet de examine conscientie, præsortim quod confessionem peccatorum præcedit, ut cam deinde facientes, atque absolutiōne recipientes, justificemur. Hoc enim examen est instar iudicii privati et domestici, in quo personas requisitas, scilicet, accusatorem, judicem, satellitem et carnicem ita describit : « Conscientia, ait, accusat ratio judicat, timor ligat, dolor excruciat. » Denique Septuaginta vertunt, die tu iniquitates tuas primus ut justificeris, quot S. Cyrillus, Ambrosius, Augustinus, Leo, Chrysostomus, et eti Leo Castrus, accipiunt de confessione Sacramentali, quam ex hoc loco probant esse medium necessarium ad justificationem. Imo hoc sensu versionem nostram Vulgatam accipit et interpretatur Castrus.

27. PATER TUUS PRIMUS PECCAVIT, — q. d. Ne das te ob merita patrum justificari : nam et ipsi peccarunt. Quis autem dicas ejus merito nos a peccato liberari, qui aliquando peccato subjicit? « Pater » ergo vel est Adam: hic enim primus peccavit, et peccatum in omnes posteros transfudit. Vel potius Abraham: hic enim proprius Judeorum erat pater, id est patriarcha, et ob ejus merita justitiam omniaque sibi deberi putantur. Denique *Septuaginta* vertunt, die tu iniquitates tuas primus ut justificeris, quot S. Cyrillus, Ambrosius, Augustinus, Leo, Chrysostomus, et eti Leo Castrus, accipiunt de confessione Sacramentali, quam ex hoc loco probant esse medium necessarium ad justificationem. Imo hoc sensu versionem nostram Vulgatam accipit et interpretatur Castrus.

28. PATER TUUS PRIMUS PECCAVIT, — q. d. Ne das te ob merita patrum justificari : nam et ipsi peccarunt. Quis autem dicas ejus merito nos a peccato liberari, qui aliquando peccato subjicit? « Pater » ergo vel est Adam: hic enim primus peccavit, et peccatum in omnes posteros transfudit. Vel potius Abraham: hic enim proprius Judeorum erat pater, id est patriarcha, et ob ejus merita justitiam omniaque sibi deberi putantur. Denique *Septuaginta* vertunt, die tu iniquitates tuas primus ut justificeris, quot S. Cyrillus, Ambrosius, Augustinus, Leo, Chrysostomus, et eti Leo Castrus, accipiunt de confessione Sacramentali, quam ex hoc loco probant esse medium necessarium ad justificationem. Imo hoc sensu versionem nostram Vulgatam accipit et interpretatur Castrus.

Ille prenas, delevit e suis tabulis et e sua memoria, ita illas non exigat. Idque se facere ait *propter se*, id est ex sola sua natura benigna atque ad clementiam prona, nullis sui populi in se meritis motum. (Rosenmüller.)

trem habemus Abraham, et semen Abrahæ sumus. » Porro Abraham peccavit, quia antequam vocaretur a Deo, colui idola gentis sue, scilicet Chaldeorum, ut patet Iosue, cap. xxiv, 2. Vide dicta Genes. cap. xi, 31, et cap. xii, 1 (1).

(1) Berthierus et Rosenmüller satis recte existimant hic Isiam neque Adamum intendere, qui peccandi primus exemplum dedit, quia Adam nūquā ut patre gloriari sunt, quippe quem cum omnibus mortaliib[us] communem habeant; neque eum Abraham quo equidem patre gloriari solent, sed qui posterius suis ubiqui proponitur exemplum pietatis in Deum, et Deo charissimum homo... Præterea hinc sententia neque ac pricri obstat quod membrorum parallelismus doceat dictum: יְהוָה, cui in altero hemisticchio respondet plurals יְהוָה, capienda esse collective *pro patres sui, ut Ezech. xvi, 3*, de populo Iudaico feminin imagine inducto dicitur, *pater tuus* erat, *morribeus*, id est patres, majores tui impiebat Amorites... quarunt. Hic autem *patribus* populi Hebrei non tanto intelliguntur ejus majores, qui iam primi post exiitum ex Egypto temporibus, dum per Arabias desertas iter facerent, idola cohererant, que S. Hieronymus est sententia, quam potius populi reges et aristes, præcipue *sacerdotes*, *Ex* enim Hebrei, haud aliter atque Latinis paternus quoque fuisse reverentias et honoris, quo appellabantur qui alios instituerunt, aut suis consilis adjuvarunt, patet et *Jud. xvi, 19*, ubi Mucha narratur *Levitam*, quemadmodum rogasse, ut sibi esset *in patrem et sacerdotem*, eodem modo ad eundem Damitz, *Jud. xviii, 19*. Neque ob aliā rationem, *II Reg. xi, 12*, Elius Eliam, et *II Reg. xii, 14*, Jos. Elizanam patrem vocat; vide et *Genes. xlv, 8*. Dicit igitur Prophetas, sive quem loquenter inducit, Deum, ipsos populi antistites, quorum erat pietatis et religionis studio alios antecelleret, exstisit alii peccandi anchoræ. Cum sententia congruit alterum hemisticchium, et si interpretis tui prævaricari sunt in me; » nam hoc loco interpretibus sive oratoribus populi Hebrei intelliguntur sacerdotes, quorum officium erat apud Deum pro

populo intercedere, et oblatis sacrificiis *pro* venientia orare. (Rosenmüller et Berthierus.)

CAPUT QUADRAGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Propheta a cap. xli ad xlvi, singulis capitibus idem pene agit, inculcatque hac tria, scilicet primo, liberationem Israëlis et Babylone per Cyram. Secundo, liberationem hominum, præsertim Gentium, a peccato per Christum, et beneficia per eum Gentibus danda. Tertio, disceptat cum idololatriis, docetque idola esse idola, non deos, Deique unius et veri divinitatem multis probat et confirmat. Fasit hoc tam impense, quia suo tempore Achaz rex, multique cum eo coluerant idola. Russum, quia Judæi erant captivi ituri in Babylonem, visurisque idola, et idolatriam late dominantem; ne ergo in eam abripiantur ex consuetudine diuturna cum idololatriis, præmunit eos, ostenditque multis idolorum inanitatem. Ita et præmunit eos Ieremias toto cap. vi Baruch. Rursum facit hoc propter Gentes, præsertim futuras tempore Christi, ut eas preparet Evangelio, ac ab idolis ad Deum et Christum traducat.

Primo ergo describit hoc cap. felicem statum, et aureum secutum Evangelii. Secundo, vers. 1, ostendit idolorum inanitatem ex fabris, qui miseri homines sunt, et ex materia, pulu lignis, que igne conburantur, et in cineres abeunt. Tertio, vers. 21, horitur fideles, ut idolis despiciat, se verum Deum colant, utpote quia creator eorum et redemptor est, quique Judæos a Babylonie per Cyram, et Christianos a peccato per Christum, uti promisi, educet.

1. Et nunc audi, Jacob serve meus, et Israel quem elegi: 2. Hac dicit Dominus faciens et formans te, ab utero auxiliator tuus: noli timere, serve meus Jacob, et rectissime, quem

elegi. 3. Effundam enim aquas super sicutem, et fluenta super aridam: effundam spiritum meum super semen tuum, et benedictionem meam super stirpem tuam. 4. Et germinabunt inter herbas, quasi salices juxta præterfluentes aquas. 5. Iste dicet: Domini ego sum: et ille vocabit in nomine Jacob: et his scribet manu sua, Domino: et in nomine Israel assimilabitur. 6. Hic dicit Dominus rex Israel, et redemptor ejus Dominus exercitum: Ego primus et ego novissimus, et absque me non est Deus. 7. Quis similis mei? vocet, et annuntiet: et ordinem exponat milii, ex quo constitui populum antiquum: ventura et qua futura sunt annuntiet eis. 8. Nolite timere, neque conturbemini: ex tunc audire feci, et annuntiavi: vos esis testes mei, numquid est Deus absque me, et formator quem ego non noverim? 9. Plastæ idoli omnes nihil sunt, et amanissima eorum non proderunt eis, ipsi sunt testes eorum, quia non vident, neque intelligunt, ut confundantur. 10. Quis formavit Deum, et sculptile conflavit ad nihil utili? 11. Ecce omnes participes ejus confundentur; fabri enim sunt ex hominibus: convenient omnes, stabunt et pavent, et confundunt simul. 12. Faber ferrarius lima operatus est: in prunis et in malleis formavit illud, et operatus est in brachio fortitudinis sue: esurit et deficiet, non bibet aquam, et lassescet. 13. Artifex lignarius extendit normam, formavit illud in runcina: fecit illud in angularibus, et in circino tornavit illud: et fecit imaginem viri quasi speciosum hominem habitantem in domo. 14. Succidit cedros, tulit litem: et querum, que steterat inter ligna salutis: plantavit pinum, quam pluvia nutrit. 15. Et facta est hominibus in focum: sumpsit ex eis, et calefactus est: et succendit, et coxit panes: de reliquo autem operatus est Deum, et adoravit: fecit sculptile, et curvatus est ante illud. 16. Medium ejus combussit igni, et de medio ejus carnes comedit: coxit pulmentum, et saturatus est, et calefactus est, et dixit: Vah, calefactus sum, vidi focum. 17. Reliquum autem ejus deum fecit et sculptile sibi: curvatur ante illud, et adorat illud, et obsecrat, dicens: Libera me, quia Deus meus es tu. 18. Nescierunt, neque intellexerunt: oblitii enim sunt ne videant oculi eorum, et ne intelligent corde suo. 19. Non recognit in mente sua, neque cognoscunt, neque sentiunt, ut dicant: Medietatem ejus combussi igni, et coxi super carbones ejus panes: coxi carnes et comedи, et de reliquo ejus idolum faciam? ante truncum ligni procidam? 20. Pars ejus cinis est: cor insipiens adoravit illud, et non liberabit animam suam, neque dicit: Forte mendacium est in dextera mea. 21. Memento horum, Jacob, et Israel, quoniam servus meus es tu, formavi te, servus meus es tu, Israel, ne obliveris cari mei. 22. Belevi ut nubem iniuriantes tuas, et quasi nebulam peccata tua: revertere ad me, quoniam redemi te. 23. Laudate, omni, quoniam misericordiam fecit Dominus: jubilate, extrema terra; resonate, montes, landationes, salutis et omne lignum ejus: quoniam redemit Dominus Jacob, et Israel gloriarib[us]. 24. Hæc dicit Dominus redemptor tuus, et formator tuus, ex utero: Ego sum Dominus, faciens omnia, extendens celos solus, stabiliens terram, et nullus mecum. 25. Irrita faciens signa divinorum, et ariolos in furorem vertens. Conversens sapientes retrorsum: et scientiam eorum stultam faciens. 26. Suscitans verbum servi sui, et consilium nuntiorum suorum compleans. Qui dico Jerusalem: Habitaberis; et civitatibus Iuda: Edificabimini, et deserta ejus suscitable. 27. Qui dico profundum: Desolare, et flumina tua arefaciam. 28. Qui dico Cyro: Pastor meus es, et omnem voluntatem meam complebis. Qui dico Jerusalēm: Edificaberis; et templo: Fundaberis (1).

4. ET NUNC AUDI, JACOB SERVE MEUS. — Per Jacob vel Israel spiritu[m] accipe, id est populū fidem et Christianum, cum allusione tamen ad Is-

(1) Idem pene argumentum hujus capituli ac precedentiis, scilicet ex more, Propheta a reprobationibus et misericordiis ad consolatorias promissiones transit:

Panno igitur, veros Israhelitas consolatur, primo, ex-

rael carnalem, ejusque liberationem et captivitate Babylonica. Ita S. Hieronymus, Cyrus, Procopius, Haymo, Forerius, Adamus, et alii passim,

mendo, facta ad attentionem excitationem, omnem metum, 1, 2; secundo, promittendo gratiarum et benedictionum copiam, 3, 4; tertio, predicando concordem omnium et gratitudinis erga Deum plenam professionem, 5.

Populo ergo fidelis, parvus ex Israele, parvum et magis ex Genibus colligendo, id est Ecclesie, pergit Deus promittere suam opem, tutelam, gratiam omnemque bonum per Christum.

2. AB UTERO AUXILIATOR TUS. — « Ab utero, » id est a principio, ab incububus, q. d. Ego te adjuvi, o Israël! a tui ortu, puta, primum tuum parentem Abramum liberavi et eduxi de Ur Chaldeorum. Deinde proximum tuum parentem, unde nomen sortitus, puta Jacobum, sive Israhel, in utero adjuvi, dum ibidem luctando cum fratre Esau, illi preualuit, et nascendo tenuit plantam ejus, quasi qui eum esset supplantatus. Unde et mater Rebecca audivit a Deo, Genes. xxv, 23 : « Major serviet minor, » puta Esau Jacob : ita pariter, et multo magis adjuvi verum Israhel, id est Christianos, in sul exordio, cum eos a Judice et tyrannis, preseruerint Imperatoribus Romanis, tutatus sum, aduo ut, cum ipsi per trecentos annos, in eos seviendo, omni vi contenderent delero ipsos et Ecclesiam, ego contra effeccebam, ut per persecutions et martyria, magis semper illi creverint. Ita S. Hieronymus et alii citati.

NON TIMERE, ETC., RECITISSIME QUEM ELEGI. — Pro recitissime hebraice est יְהִי תָּשַׁׁרְעָן, quod Septuaginta et Chaldeus vertunt, *dilectus Israhel*. Unde et *iescurum* pene omnes eisdem habet litteras quas Israhel, ubi nota S. Hieronymus, dicitur « Israhel recitissimus, » quia recitissimum Dei legem, cultum et religionem a Deo accepit.

Nota. — Hebreum *iescurum* varie verti potest : primo, cum Aria, *directus, destinatus, missus*, sciens a Deo ad Christi Evangelium, vel recipiens.

SECUNDUM. cum totam consolationem populi Israheli effusione Spiritus Sancti circumscripsisset, qua si veritatem attendas, nihil optibat malitius posset accidere ; si vero vulgi opinione, non mutuus se felices fore arbitrari possent ; necessarium fuit et promissionem amplificare cum ex parte promittentes, tum maxime ex ipsius rei natura : *primo* evidenter ostendit hanc esse veri Dei promissionem a quo expectabat redempcionem : ergo, cum Deus sit verus, hoc redemptio generi sibi esse satisfactionem, et fidem suam Deus liberasse, 6-8. **Secundo,** idem continebat per oppositionem, *prima*, exhibendo idolorum conditionem, stuporis plenam, et pudoris farcam, 9-11 ; *secundo*, expounding idolorum vanitatem, ex eorumdem operibus instrumentis, materia, et usu conspicuum, 12-17 ; *tertio*, ostendendo idololatram vocatum insaniam, 18-20. **Tertio,** rem ipsum promissam dilucidius aperiit, et tum Iudeos ad memoriam remorsorum peccatorum perpetuo servandam excitat, 21, 22 ; tum Gentiles et ipsos promissionem consolare, 23 ; tum gloriam Deo redemptori reddendam, 23.

TERTIO. ad Cyrus et Christum ejus typum transit : *primo*, summam vaticiniorum exponendo, quorum auctor est solus Deus, tum factorum omnium potens, 24 ; tum futurorum prescetus, et deus pseudopropheticus, per personas presagius, 25, 26 ; *secondo*, argumentum proponendo, scilicet restauracionem republie hebrearum, 26 ; et evergionem ejus potentiorum institutum, 27 ; *tertio*, modum, mediumque indicando, in Cyro, voluntatem Dei exequente, et in Hierosolyma, urbis a dictica et templi fundamenta recipiente, 28.

dum, quasi fidelis ; vel annuntiandum, quasi Apostolus. Unde omnes Apostoli ex Israhel ori sunt.

Secundus, dilectus, ut vertunt Septuaginta, hic, et Noster, Deuter. cap. xxxii, 15, vel potius, *dilectus*. Est enim *iescurum* diminutivum ; unde significat veterum amorem, qualis est parentum erga parvulos, uti Jacobi erga Benjamin.

Tertius, videns, vel canens, uti vertit Leo Castrius. Utrumque enim significat Hebraica radix יְהִי שׁוֹר, et utrumque Ecclesie et Apostolis competit. Hic enim fuerunt *videntes*, id est Prophete, et quasi oculi Dei, *quae canentes*, id est laudes ejus celebrantes.

Quarto, iescurum deduci potest a. יְהִי שׁוֹר, id est tau, qui robore et magnitudine eminens armata et gregem boum et vaccarum ducit : sic enim Israhel inter greges populorum eminuit, fuitque Deo quasi primogenitus, et dum greges ; perinde ut in familia regis, primogenitus fratrum, est princeps et dux. Ita Forerius. Et huius aliquid Moses, Deut. xxxii, 15, et cap. xxxii, 17, ubi Joseph vocans Nazarenum inter fratres suos, subdit de eodem : « Quasi primogeniti tauri pulchritudo ejus, cornua rhinocerotis cornua illius : in spacio ventilabit Gentes usque ad terminos terre. » Tales fuerunt *iescurum*, id est duces gregis Christiani.

3. EFFUNDAM ENIM AQUAS SUPER SITTENHEM. — « Sittenheim et aridam, » scilicet terram, vocat Gentilites enim ante Christum instar terra arida erant, squallidi, miseri, infirmiter et steriles bonorum operum : sed cum Deus per Christum effudit in eos aquas, id est charismata Spiritus Sancti, fecit eos instar agri succulentis fertiles virtutum. Unde idem, alia metaphoram explicans, subdit :

EFFUNDAM SPIRITUM MEUM SUPER SEMEN TUUM. — « Spiritum vocat halitum, sive calorem vitalem, qui semina in hieme quasi emortu, in vere quasi ad vitam resuscitat, et germinare facit. Jam semet posteros Israhel spiritus accepit, non carnales, q. d. Super Gentes Christo credentes, ideoque spirituales Abraham et Jacobi filios, effundam spiritum meum vitalim gratiarum ; ut fruges virtutum proferant, utique iis semper vivent et viceant. Ita Cyrillus, Procopius et S. Gregorius, lib. XXXIII Moral. cap. v.

4. ET GERMINABUNT INTER HERBAS QUASI SALICES. — *Vers. 4.* Est hic tertia metaphora idem significans, q. d. Eccl. florib. felix illud Ecclesiae tempus, tam florib. fidelium, quam florere solent et germinare herbo in loco humecto, et salices juxta aquas. Salices enim amant rivos, ibique luxuriant, teste Virgilio, Il. Georgic. :

Floominibus salices, crassisque paludibus alni Nascentur.

Ita S. Hieronymus. **Secondo.** siou salices aqua deficiente, quasi emortuæ, ea redeunte quasi

respirant et reviviscent : ita et Deus per Christi gratiam reviviscere faciet Gentes peccato et vitis emortuas. **Tertio** et maxime genuine, comparat et preferit salices alte germinantes herbis humiliibus, q. d. Quantum inter herbas humili repentes sese efferrunt alte salices juxta aquas plantatae, ab eiusque jugiter irrigata : tantum sese extolle gureum illud Christi et Evangelii secundum inter priora secula, que in terra reperire, et vix de Deo et celo cogitare videbantur. Ita Forerius, Sanchez Ordinis. Simili modo Martyres vel voce, vel scripto testabantur se esse Dei cultores et Christianos. Sie Athenagoras, Justinus, Arnobius, Tertullianus, Minutius Felix, et alii, qui ad Imperatores Christianos persequentes, pro iis Apologias scripserunt, scribant se Dei et Christi cultores esse. Sie Imperatores, Reges et Principes scribunt : Ferdinandus Dei gratia Romanus Imperator, Philippus Dei gratia Hispaniarum Rex.

Secundo, aliqui ex Septuaginta vertunt, *inscribet manu sua : Dei ego sum.* Olim enim milites stigma inustum vel impressum in manu ferabant, quae se milites hujus, vel illius ducis esse profitebantur, ut docet Lipsius, lib. I *De Militia Rom.* cap. ix. Imo id ipsum testatur S. Gregorius, lib. II, epistol. 100 et 103. Sic ait Paulus : « Ego stigma misericordie Domini Jesu in corpore meo porto. » Sic et Antichristus faciet ascelas suos suum characterem gestare in dextera, Apocal. xiiii, 16.

Et sic fidèles etiamnum in annulis et armillis manum gestant crucis, aut icones Christi, quibus se Christi servos esse fident, Imo primus Ecclesie temporibus multi Christiani, non in annulis, sed in carne, caudentibus notis nominis Iesu, aut signum crucis curabant sibi iungere, ut Procopius, vetus Author hic.

Tertius, ali ex Hebreo vertunt, *inscribet manu sua Domino.* Inscrifet, id est consignat, ut consecrabit. Sic manus suas consecrant Domino, qui eis assidue operantur bona opera ad Dei honorum et gloriae. Item qui tempulis, altaribus, dominibus libratis, aliquae operibus inscrubunt et Deo optimo maximo, vel, *Deo sit laus et gloria.*

Et in nomine Israhel assimilabitur, — id est similis nomine vocabitur, puta cognominabitur Israhelita, id est Christianus, similis Israheli patriarcha fidei et sancto; quia ejus fides et religio amplitetur, atq. S. Hieronymus. Hebreum enim קְנֵן, significat cognominari, vel cognominare a persona aliqua illustri, vel re quaque insigniter gesta. Ita Syrus, Arabicus, Forerius, Vatablus et alii, q. d. Graecus non vocabit οἰκεῖον, Belga non vocabat se Belgam, sed Christianum. Hic sensus ex Hebreo est genuinus. Hinc Tertullianus, lib. IV *Contro Marcion.* cap. xxix, at hinc esse verba Martyrum, in confessione fidei pro Deo, et eum Deo invalescentium. Hoc enim significat, inquit, Hebreum Israhel, scilicet, *invalescentes, vel prevalentes Deo.*

Hinc secundo, Leo Castrus *ie explicat*, q. d. Fidelis et Christianus, non in Israhel, id est ipsi Israeli vero, puta Christo, assimilabitur tollendo post eum crucem suam : « Omnis enim Christi actio est nostra instructio, » cui nos confor-

mare et assimilare debemus. Sic Plato, lib. VII *De Legibus*, ait: « Homo est Dei *paignion*, id est ludicium, quia in eo sita hominis felicitas, ut Deum imitetur, illigae quod potest mores suos assimileat. » Hinc illud celebre inter septem sapientum dicta: « Sequare Deum, » ait S. Ambrosius, lib. I *De Abraham*, cap. II.

Tertio, Sanchez: « Assimilabitur, » ait, hoc est, similitudine aliqua ad affigic aut charactere Israeles, id est Christi, consignabatur, signo aliquo ostendet se Christi legem et religionem sequi, v.g. gestando ex collo crucem, agnum, rosarium, medallium, Christi, B. Virginis, aut Sancti aliquippe imagine insignitum, ut faciunt Japoni, Helvetii aliquippe ferventes Catholici, qui inter hereticos, vel infideles degentes libere et constanter suam fidem publice profiteri volunt. Hoc est quod postulabat sponsus, *Cant. viii. 6*: « Pone mihi signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum, » q.d. Tu, o sponsa! mei sponsi tui imaginem gesta in medallio ad cor, vel ad armilla brachiorum appenso. Sic enim ex adverso idololatria idoli sui effigiem in annulo, tabula vel armilla ex collo, digitis aut brachii gestabant, ut ostendit Sanchez.

6. HAC DICIT DOMINUS. — Hic de more Deus vertit se ad idola et idololatas, cum eisque de Divinitate discepit.

REDEMPTOR EIUS, — scilicet Israelis, et populi fidelis. « Redemptor, » id est qui tanquam frater aut propinquus, alienatus nos a Deo redimet, sibi que videbatur, et in libertatem Israelensem suum reducit; ille ipse iudex, redemptor et assertor libertatis vestre, cognatus, et Israelitae! uester, Deus homo ex semine David, Is., inquam, huiusmodi consolatione et felicitate divinam, in tanta haec rerum vestiarum deploratione, non aliam vobis promittit, inquit Forerius. Alludit ad ritum veterem, quo bona a propria vendita, a fratre, vel cognato ejus, redditio empiorum pretio, redimi et recipit poterant; et is enim dicebatur *Num. goel*, id est redemptor, *Levit. xv. 23*.

7. QUS SIMILIS MUNDI? — Qui similiter ut ego redimat Israel, qui ejus peccata dimittit, qui spiritum suum in eum effundit, ut dixi cap. preceps, vers. 3 et 25. Sic infra, vers. 22, cum remissionem peccatorum promisisset, mox, vers. sequenti, celos ad Deum laudandum invitat. Hinc patet quantum opus sit a Deo peccata hominibus remitti, et quem Deo dignum, ut vel ex hoc Divinitas possit agnosci. Justificatio enim impii, magis difficultas et divinus est opus, quam sit creatio Universi, ut docet S. Augustinus, tract. 72 in *Joannem*, et ex eo D. Thomas, I II, *Quæst. CXIII*, art. 9.

VOCET, — prædictet, clara voce pronuntiet.

ORDINEM EXPOSITUM MUNDI (marcel milii ordinam et seriem generationum et seculorum, qui flexit ab eo tempore) EX QUO CONSTITUIT POPULUM ANTIQUEM, (Rosenmuller.)

— ex quo selicet Adam primosque homines creavit et collocabi in terra (!).

8. EX TUNC, — q. d. A priscis temporibus, ab initio mundi, docui vestitatem, et futura prædicti. Ego, inquam, non idola; ergo ego solus sum Deus, non idola. Ita Cyrillus et Procopius.

FORMATOR, — creator Deus, qui hunc mundum creavit, et quasi plastes formavit, varisque formis essentialibus et accidentibus decoravit: sicut figuris variis vasis variis dat formas. Hebraicum enim *תְּבִרֵת totser* significat figuram sive plasteum, qui ex lute vase fingit et format. Deus ergo est quasi plastes et figuris Universi, sicut artifex est plastes sui idoli. Deum ergo mundi opificem opponit idolis, quorum figuli et plaste sunt fabri, homines viles et obiecti. Hebrewi pro *totser* talis legit *תְּבִרֵת tsur*, id est petra, fortis, refugium. Talis enim est Deus in se sperantibus, seque invocantibus. Ita Forerius.

9. PLASTE IDOLI OMNES NIHIL SUNT. — Ostendit idolorum vanitates, ex ipsa eorum fabrica et fibris. Pro *plaste* hebraice est *תְּבִרֵת totser*, quod propriè figurum significat; inde tamen transfiguratur, ut significet quenvis fabrum et opificem, ut significat aurifices, qui ex auro, argento, etc., fabricabant idola. Pro *nihil* hebraice est *וְתִלְתָּה*, id est inanis, informis, vani et quasi nihil sunt. Est elegans antithesis, q.d. Plaste idola figuram et formam dare conantur; at ipsimē informes sunt, forma et figura carent, suntque ipsa prouis inanitas. Nullus enim rei nomine digni sunt, dignique qui vocentur, *אֲנִילָה*. Illi enim sic despiciunt, ut manibus suis so formare deos arbitrentur, cum sint ipsimet plasmati a Deo. Ita Forerius.

Rursum sunt « nihil, » quia esurient, sitiunt, lassescunt, deficiunt, et ad eum « nihil, » unde a Deo educti sunt, tendunt et redeunt, ut sequitur.

AMANTISSIMA EORUM (idola quis amant, et in pietate habent) NON PRODERUNT EIS.

Ipsi (plaste idoli) SUNT TESTES EORUM (quae jam dixi, quod idola « non proderunt eis, » etc.); si enim veram fateri velint, cogentur dicere de idolis, quia (id est quod) NON VIDENT, NEQUE INTELLIGUNT (sed *saxa sunt de trunci, visus et mentis expertes*) UT CONFUNDANTUR, — q. d. Ut merito confundi debeant, qui idola fingunt, colunt, adorant, quasi deos.

Allegorico idolum est heres, quod plaste, id est heresarcha, ex suo cerebro configunt, ait S. Hieronymus.

(1) Verbum *תְּבִרֵת* Hebreis idem valit quod Graeci *μετατύπωσις*, rem certo ordine, serie, successione disponentes et ordinaria. Pertinet proprie ad militiam, cui exercitus in ordinem componitur, et copiae in actionem instruntur, vide *Jud. xx. 23; Jerem. vi. 23; L. 42*. Eadem ratio est membrorum detractione. Qui id agit, typum rei gerendam sibi proponit, ut in executione nihil ante non cogitatum turbet. (Rosenmuller.)

Tropologicè, idolum avari est pecunia, ut sit S. Paulus, idolum gulosi est venter, idolum superbi est honor. Quam demens ergo est Paganus colens idolum Jovis, tam demens, immo demens, et Christianus colens idolum sui veneris, auri, galat. etc.

10. QUS FORMAT DEUM? — q. d. Quis ergo fult tam demens ut idolum formari? que fuit ista hominum vessalia? qui fur? Vatablus verit: *Quis ergo sit tam demens ut formet idolum?* Quid magis ridiculus, quam cum homo est opifex Dei? ait S. Basilus in cap. tu *Isaia*, et Sedulius:

Quis fur est, que tanta animas iudicit,
Ut volucem turpemque boven, tuncunque draconem,
Sed hominemque cuemque humo proma adoret?

Quin et gentilis Lucretius contra eosdem exclamat apud *Lactantium*, lib. I *Divin. Institut.* cap. XXI:

O stultus hominum mens! o pectora crea!
Quibus in teoribus vita! quinque percitas
Regut loci ari quodcumque est!

Subdit deinde Lachainius: « Quis ludibri non derideat, qui habeat aliquid sanitatis? cum videat homines velut mente captos ea serio facere, quia si quis faciat in lusu, nimis lascivus et ineptus esse videatur? »

Forro, primum idolorum plastes apud Romanos fuisse Numam Pomplum, idem doct, cap. XXI: « Harum, » ait, vanitatum apud Romanos auctor et constitutor Sabinus ille rex, qui maxime animos hominum rudes atque imperitos novis superstitionibus implicavit, quod ut faceret aliqua cum auctoritate, simulavat cum dea Egeria nocturnos sa habere congressus. « Numa enim secundus a Romulo rex a Sabinis orundus, in deorum timore (qui ad mitiora truces per continua sub Romulo belli, Romanorum animos fecerat), sacra instituti, sacerdotess creativit, virginis Vestales sacravit, pontificem maximum primus declaravit, dies fastos nefastos condidit, annum in duodecim menses divisit, cumque quasi dragina annis in pace cum reverentia suorum et finalium regnasse, diem suum obicit.

11. OMNES PARTICIPES EIUS (qui in dolo fabricando, poliendo, ornando collaborant) CONFUSENTUR (ratione subdit), FABRI ENIM SUNT EX HOMINIBUS, — q. d. Quomodo ergo non pudescant, qui cum sint homines, et Adae filii, Deum tamen fabricare volent?

12. CONVENIENT OMNES, etc. — q. d. Tam miseri sunt, ut natus non sufficiat ad opus, sed plures convenient: quibus hic erudit idoli aures, alter oculos, alter brachium, alter pedes, etc. Itaque simul stant, instantque operi, et si quid frangatur, aut minus succedit opus, pavent, confunduntur et tristantur, q. u. Quam miseri ergo sunt dii, qui a tam miseri fabricantur?

Alii hoc referunt ad tempora Christi, vel ad diem judicii; tunc enim omnes idoloplastae con-

venient coram tribunali Christi, et pavebunt et confundentur.

IN PRUNIS ET IN MALLEIS (q. d. Faber igne et malis tundit et erudit miserum illum deum, perinde ac ligonem vel vomerem suum, idque) IN BRACHIO FORTITUDIS, — id est summum brachiorum nisi et percussione.

EQUUM ET DEFICIET, — q. d. Faber hic dum erudit idolum, fame laborat, esurit et languecit, et nisi aquam hiberit, lassescit, et siti deficit. Ex idi et siti artificis, colligit operis, id est idi et dei hujus, vanitatis ita S. Hieronymus.

13. ARTIFEX LIGNARIUS, — qui ex ligno fabricat idolum, sicut faber ferrarius suum erudit ex ferro, are, metallo: hic suum idolum, perinde ut scannum, norma sive regula dimitetur, formatus runcina sua. Runcina enim instrumentum est, quo fabri lignarii scalpendo tabulas levigant, quod planula dicunt, eo quod trabes et tabulas, inqualia et aspera, abradendo, complanet. Ita Plinius, lib. XVI, cap. XXIV.

FECIT ILLUD IN ANGULARIBUS, — angulari mensura ad rectum perpendiculari angularum illud dimetendo. Vatablus verit, *fecit illud in dolabris*; Forerius, *fecit illud in angulis domorum*, et locis secretis.

ET FECIT IMAGINEM VIRI QUASI SPECIOSUM HOMINEM, — q. d. Itaque sua runcina et circino fabricat hominis effigiem, quasi ille homo sit animatus et speciosus, qui dominum sacram inhabitet, illigae quasi numen presit. Ita Horatius, lib. I, satyra 8, Priapum de se loquenter inducit :

Glim trunca eram lichenus, innile lignum;
Cum faber, incertus, scannum faceret Prispum,
Malib⁹ esse domum. Deus inde ego, furum avinum
Maxima formido.

14. PLANTAVIT PINUM, — q. d. Dum succidit arborē, v. g. cedrum, pinum, illicem, querorum, ut ex ea idolum faciat, aliud mox arborem plantat, quam pluvia riget, et crescere faciat, ne sit unquam materia ad fabricandum idola: « O sanctas gentes, quibus haec nascuntur, immo plantantur, in horis Numinali! » Cetera sunt clara. Operose enim Propheta tum Judeus quam Gentibus ostendit idolatrie, que tote tunc orbe dominabitur, inimicatum, ex idolorum vili fabrica, materia, opifice. Unde patet omnino putasse rudes hosce Gentiles, idolum vere deum esse, aut certe aliquid numinis ei inesse. Secum sentiunt et faciunt Christiani, cum venerantur imagines Christi et Sanctorum. Quare perferat haec contra illas torquent Oecolampadius et Pellicanus, aliquippe Novantes. Cita Pellicanus pro se Comment. Ambrosii in cap. i ad Rom., sed perinde Loquitor enim ibi Ambrosius de imaginibus Ethnicorum, quas pro diis colabant, ut patet locum inueniunt.

15. DE MEMO EIU CARNES COMEDIT. — « Comedit, » id est coxit et comedit, ut legunt aliqui codices, hoc est igni coctas comedit.

VAN, — euge; hebraice enim est **מִתְחָאַת** heach. Septuaginta, *dulce est mihi*, scilicet gaudere tam luculentio lignorum igne, ut frigore algentia mens calefaciam.

18. NESCAPEUNT, NEQUE INTELLEXERUNT. — Schat-
cet plater idolorum, quod idola sint saxe, et la-
pides politi et ornati (nam pigmentis oblitu sunt),
non autem di. Unde clare verit Valabius: *Non
sentient, neque intelligunt* (cœci isti figur), *quia tec-
torium est super oculos corum, quoniam intelligent.*
Hoc est, quod verit Noster, *a obliti sunt*, id
est cœci, stibio aut fuso incrustati sunt (*et enim
obliti* præteritum est ab oblio, non ab oblivio-
ni, ut patet ex Hebreo **מִתְחָאַת** oculi corum, q. d.
Idola oculos et corda habent non animata, sed
lineata, et cales alove ornata obducta; ergo vi-
dere et intelligere nequeunt: at cœci fabri hoc
non considerant, non recognoscunt, ut dicat: *Forte
dextera mea operatus sum rem mendacem, na-
gacem et vanam.* Tali enim est idolum.

21. MEMENTO HOMINIS, JACOB ET ISRAEL. — Vide, q.
popule fidelis! idolorum et idololatriarum con-
citate, ne eos sequaris; sed mihi solum verum
Deum colas, qui te crevit, quique deleo peccata
tua, tam facili et liquide, quam nubes et nebulae
vel a solis calore, vel a venti impulsu et impetu
dissolvuntur et dissipantur, aerque serenatur.
Apte peccata comparantur nubi, ut ostendat
Tlren. iii, 44, et Spiritus Sanctus delens peccata,
venit; unde in Pentecoste in Apostolos descendit
in specie spiritus vehementis. *Actv. ii.* Minus
recte aliqui sic exponunt, q. d. Ut nubes, id est
pluvia et nube resoluta, ablut terra sordes, ita
ego animo tute sordes abluvi.

22. REDI VI TE — ex Agypto, et redimam te
tum ex Babylone, tum potius e captivitate pe-
cati et diaboli per Christum.

23. LAUDATE, corli. — Quia meminit Propheta
remissionis peccatorum et redempcionis Christi;

hinc de more ad tantum beneficium exultans,
jubilat, et in vocem laudis erupit, colosque et
terrani, montes et saltus ad Dei laudem invitat.

EXTREMA (Septuaginta, fundamental) TERRE. — id
est centrum terre: Ibi enim erant animæ sanctoru-
mæ clause in limbo, hanc Christi redempcionem
avide expectantes, quas proinde ea parta, ad
congratulationem et hymnos invitati.

25. IRRITA FACIENS SIGNA DIVINORUM. — Divini et
augures divinabant ex astris, ex exitis animalium,
ex guritu avium, ex somnis, ex fulminibus,
quasi signis et omnibus futurorum; sed Deus
hunc eorum signa sepe facit irrita et mendacia,
factaque divinationes eorum esse falsas.

26. ARIOSUS FUROREM VERTENS. — tum quia
videntes se suaque oracula falsa esse, et ut falsa a
populo irrideri, in furorem aguntur; tum quia ex
haec falsitate, populus videt eos, non a Deo,
sed furore quodam lymphatico et diabolico agi,
dum haec oracula promittat, ut *vertens* sit idem
quod *versus* ostendens, juxta Canon. XXXI.

CONVERTENS SAPIENTES RETRORSUM. — ut cadant,
falsaque a suis corum oracula et consilia: *hinc et
ipsi cadant a sua fama et gloria, quia credebant
esse divini.* Unde explicamus, addit:

Et SCIENTIAM EORUM (artem augurandi et divi-

facia instar cineris. Posset quoque per « cor » ac-
cipi idolum, quod amant et deperennant, vocan-
que suum corecum.

Sic Plautus dixit « cinerem querere », hoc est
ambire abjecta et vilia; et P. Sabinus:

Jam chis, et tanum felice Troja soluta.

Et Seneca in *Hercul. furente*:

Cadma proles, atque Ophionius cinis,
Quo recidatis?

NEQUE DICIT: FORTE MENDACIUM EST IN DEXTERA
MEA, — q. d. Non recognoscit artifex, ut dicat: *Forte
dextera mea operatus sum rem mendacem, na-
gacem et vanam.*

26. MEMENTO HOMINIS, JACOB ET ISRAEL. — Vide, q.
popule fidelis! idolorum et idololatriarum con-
citate, ne eos sequaris; sed mihi solum verum
Deum colas, qui te crevit, quique deleo peccata
tua, tam facili et liquide, quam nubes et nebulae
vel a solis calore, vel a venti impulsu et impetu
dissolvuntur et dissipantur, aerque serenatur.
Apte peccata comparantur nubi, ut ostendat
Tlren. iii, 44, et Spiritus Sanctus delens peccata,
venit; unde in Pentecoste in Apostolos descendit
in specie spiritus vehementis. *Actv. ii.* Minus
recte aliqui sic exponunt, q. d. Ut nubes, id est
pluvia et nube resoluta, ablut terra sordes, ita
ego animo tute sordes abluvi.

22. REDI VI TE — ex Agypto, et redimam te
tum ex Babylone, tum potius e captivitate pe-
cati et diaboli per Christum.

23. LAUDATE, corli. — Quia meminit Propheta
remissionis peccatorum et redempcionis Christi;

hinc de more ad tantum beneficium exultans,
jubilat, et in vocem laudis erupit, colosque et
terrani, montes et saltus ad Dei laudem invitat.

EXTREMA (Septuaginta, fundamental) TERRE. — id
est centrum terre: Ibi enim erant animæ sanctoru-
mæ clause in limbo, hanc Christi redempcionem
avide expectantes, quas proinde ea parta, ad
congratulationem et hymnos invitati.

25. IRRITA FACIENS SIGNA DIVINORUM. — Divini et
augures divinabant ex astris, ex exitis animalium,
ex guritu avium, ex somnis, ex fulminibus,
quasi signis et omnibus futurorum; sed Deus
hunc eorum signa sepe facit irrita et mendacia,
factaque divinationes eorum esse falsas.

26. ARIOSUS FUROREM VERTENS. — tum quia
videntes se suaque oracula falsa esse, et ut falsa a
populo irrideri, in furorem aguntur; tum quia ex
haec falsitate, populus videt eos, non a Deo,
sed furore quodam lymphatico et diabolico agi,
dum haec oracula promittat, ut *vertens* sit idem
quod *versus* ostendens, juxta Canon. XXXI.

CONVERTENS SAPIENTES RETRORSUM. — ut cadant,
falsaque a suis corum oracula et consilia: *hinc et
ipsi cadant a sua fama et gloria, quia credebant
esse divini.* Unde explicamus, addit:

Et SCIENTIAM EORUM (artem augurandi et divi-

(BENDI) STUTTAM FACIENS, — ideoque inconsistente:
non enim constanter sibi, repugnante Deo: et dum
se falsos videt, contraria consilia inuenit, ut
suum falsitatem tegant. E contrario Deus suscitat,
et re ipsa confirmat oracula sua, suorumque fas-
tus et luxus.

28. QUI DICO CYRO: PASTOR MEUS ES, — q. d. Tu,
o Cyre! populum meum in Babylonem disper-
sum, reduces in Judeam, sicut pastor oves dis-
persas colligit et reducit ad caulam. De quo plura
cap. sequenti.

Secundo, « pastor », id est rex; quod enim pas-
tor est gregi, hoc rex sit regno oportet.

Septuaginta pro littera *resch*, legentes affinem
dat, scilicet **יְהֹוָה** (ut hoc femininum per enallage-
gen ponatur pro masculino **יְהֹוָה**) pro **יְהֹוָה**, ver-
tunt: *Qui dico Cyro ut sayng*, id est qui sapientem
de Cyro, ut sapientem Bellum gerat, quique artes
et stratagema hoc de Euphrate avertendo ei sug-
gero, ut Babylonem capiat. Sensus est, q. d. Ego
sum potentissimus et sapientissimus Creator et
Redemptor tuus, o Israel! qui ea que promisi de
Jerusalem restauranda per Cyrum, certissime com-
plete, ut non possit non expectare illam alteram
augustiore promissionem de Christo, qui occu-
pum et terram latificabit, fore comprehendam, quam
volo et magni facere, et extera omnia ad hanc re-
ferre, tanquam umbras ad veritatem. Ita Forerius.

CAPUT QUADRAGESIMUM QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS

Prosequitur quod in fine capituli precedentis dicerat de Cyro. Cyro ergo opes, victorias, prosperos successus, et eversionem monarchiam Chaldaeorum, Deus hic predicit et promittit, ad hoc, ut ipse Judæos Babylonem liberet. Inde Isaías, vers. 8, assurgit et suspirat ad Christum Cyri antitypum, ut ipse, totus mundi pe-
cato oppressus, salvator et redemptor et eculo adveniat. Inde, vers. 9, reddit ad Cyrum, ac murmuraturibus
contra Dei providentiam, ob suam sortem in captivitate miseram et infeliciem, Cyri vero aliorumque felici-
tem, respondet, lutum non debere obstrepere suo figulo, nec filium patri se generanti. Mox, vers. 14, transit
ad Christum, promittit quod subdet et omnes Gentes, etiam barbaras, quae conversae dicent ei: *Tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator.* Post hec, vers. 16, reddit ad disceptationem cum idolis, ac
tandem, vers. 23, tis explosio, jurat se facturum, ut sibi curverat omne genu, omnisque lingua se colat et
magnificet. (1)

1. Ille dicit Dominus christo meo Cyro, cuius apprehendi dexteram, ut subiiciebam ante
faciem ejus Gentes, et dora regum vertam, et aperiā coram eo januas, et portas non clauden-
tur. 2. Ego ante te ibo: et gloriosos terra humiliabo: portas aeras conteram, et vectes

(1) Continuat igitur in hoc capite, et disertius expo-
nit istas que de Cyro, gentis Hebreorum liberatore et
Christi tipo, in fine superioris capituli dicere coepit, il-
lum exhibebit.

Patio, ad domandas gentes, vincendos reges, et agen-
das praesulas a Deo electum, ducum et evocatum, 1-3;
secundo, ad Israëlis electi utilitatem, et veri numinis glo-
riam amplificandam licet ipse utriusque ignarus fuerit, a
Deo destinatum, 4-7; tertio, in se, sed multo magis in
eo antitypo Christo summe desideratum ab illis qui in